

Alkmaarse restaurator herstelde vijftiende eeuws schilderij Maquetteschilderij komt terug in Grote Kerk

15 mei komt in de Grote Kerk in Alkmaar het volledig gerestaureerde maquetteschilderij terug. De Alkmaarse restaurator Martin Bijl nam het onderhanden in opdracht van de Stichting Behoud Monumentale Kerken Alkmaar e.o. en op advies van de vakgroep Monumenten Alkmaar. Joost Cox, voorzitter van de Stichting Behoud, is verheugd: "Ik zie het als een hoogtepunt dat dit geweldig belangrijke schilderij weer terugkomt in de Grote Kerk."

Een maquetteschilderij laat zien hoe een nog te bouwen kerk of ander gebouw eruit zal gaan zien. Maquetteschilderijen zijn zeldzaam. Er zijn er slechts vijf van in Nederland. Het schilderij van de Grote Kerk werd eind vijftiende, begin zestiende eeuw gemaakt. Cox: "Het schilderij heeft hier al vijf eeuwen doorstaan, het is cultureel erfgoed dat onlosmakelijk verbonden is met de Grote Kerk, hét trotse symbool van onze stad. Als bestuur zijn we ontzettend blij dat Martin Bijl als betrokken Alkmaarder en vooraanstaand vak-

man het schilderij heeft gerestaureerd. En voor slechts een fractie van de werkelijke kosten."

(Een deel van de kosten kwam voor subsidie in aanmerking. Het rijk heeft in totaal een bedrag van rond de 37.000 euro uitgekeerd, red.).

■ AANPAK

De eerste jaren van de restauratie is nauw samengewerkt met een restauratiecommissie. Dit om in gezamenlijk overleg te komen tot een historisch verantwoorde aanpak. De commissie bestond uit Piet Verhoe-

ven (toenmalig hoofd Monumentenzorg Alkmaar), Sandra de Vries (toenmalig directeur Stedelijk Museum Alkmaar), Ernst van de Wetering (destijds hoogleraar kunstgeschiedenis) en Huub Kurvers (destijds restauratie- en kleurdeskundige en net als Ernst van de Wetering verbonden aan de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed). Dit om in gezamenlijk overleg te komen tot een historisch verantwoorde aanpak. De commissie bestond uit

Na het terugplaatsen van het schilderij en de officiële onthulling, zal restaurator Martin Bijl een presentatie verzorgen over het maquetteschilderij en zijn restauratiewerk. Deze besloten presentatie is bedoeld voor wetenschappelijke doeleinden.

(Zie ook het interview met Martin Bijl op pagina 10 en 11)

De binnenzijde van de Nieuwlanderpoort. De linkerwand van de doorgang is bij de werkzaamheden teruggevonden (Tekening van J.A. Crescent van de toestand voor de sloop in 1810; Regionaal Archief Alkmaar)

Resten van Nieuwlanderpoort gevonden bij werk aan kabels

Bij kabelwerkzaamheden aan het Klein Nieuwland zijn eind januari de resten gevonden van de Nieuwlanderpoort. Deze poort door de aarden stadswal uit 1573 was ooit de toegang tot de brug over de Nieuwlandersingel. Het bestaan van de poort was bekend maar de precieze locatie bleek toch een verrassing...

Lees verder op pagina 4

Sterk staaltje opknapwerk aan Lutтик Oudorp 100

Korenbeurs kan er weer tegen

De Korenbeurs aan het Lutтик Oudorp 100 is weer een plaatje! Dankzij Ted Schamp (eigenaar van één van de appartementen en voorzitter van de vereniging van eigenaren) en in samenwerking met de vakgroep Monumenten van de gemeente, is dit voormalige zaadpakhuis uit 1913 het afgelopen jaar in volle glorie hersteld. Tijdens de werkzaamheden bleken twee belangrijke draagbalken totaal verroest. Een wonder dat de voorgevel nog overeind stond...

Vanaf het najaar van 2012 en geheel 2013 stond De Korenbeurs in de steigers voor groot onderhoud. Tijdens een inspectie in 2012 was namelijk ontdekt dat er sprake was van scheurvorming in zowel de voor- en achtergevel als de zijgevels.

De oorzaak werd gevonden in zogenoemde blindankers. Dat zijn ijzeren ankers die onzichtbaar in het metselwerk zijn ingemetseld en die de balklaag aan de muur verankeren. Aannemer Kakes moest alle balkkoppen vrij hakken om daar waar nodig nieuwe ankers aan te brengen. De nieuwe, maar ook de oude nog bruikbare ankers, zijn in de menie gezet en omwikkeld met vetband om te voorkomen dat het materiaal opnieuw gaat roesten. Vervolgens is het geheel met bijpassende stenen weer dichtgemetseld.

■ WONDER

Tussen de verdiepingsgevel en de vroegere

winkelpui bevonden zich bevond zich een ijzeren draagbalk (bestaande uit twee U-balken), die met een betimmering uit het zich was gewerkt. Bij het weghalen van die betimmering echter, bleek dat de twee balken hun functie totaal waren verloren. Beide balken waren bijna vergaan en van dragen was geen sprake meer.

De verroeste stalen balk

Om dit op te lossen, is de gevel tijdelijk gestut en is een nieuwe verzinkte balk geplaatst. Ook de roosversiering van klinknagels (die vroeger de U-balken bij elkaar hielden) is weer aangebracht. Achteraf is het een wonder dat de voorgevel nog overeind stond. Wat onze voorouders waarschijnlijk niet wisten, is dat er door het indringen van vocht voor elke millimeter ijzer één centimeter roest ontstaat. Zo'n balk zet dus enorm uit onder invloed van vocht. Het laat zich raden welke gevolgen dit had voor de constructie. De zijmuren werden uit elkaar gedrukt terwijl de voorgevel door de roest was opgetild en geknakt. Helaas is dit een veel voorkomend probleem bij oude panden.

Een andere belangrijke ontdekking was de

De Korenbeurs met op de zijgevel de herstelde reclametekst

slechte staat van een stalen H-profiel, dat ter versteviging was aangebracht achter een natuurstenen latei boven de pakhuisdeur van de derde etage. Omdat het H-profiel aan de

Ook de historische versiering van klinknagels in de vorm van rozen is weer aangebracht op de nieuwe balk

binnenzijde boven een verlaagd plafond zat, was het moeilijk te bereiken voor inspecties. De stalen H-balk is vervangen, net als de hijsbalk, die ook in slechte staat verkeerde. Beide balken hebben nu een verzinkte uitvoering, wat de levensduur aanzienlijk verlengt.

■ OUDE RECLAME TERUG

Omdat het pand toch rondom in de steigers stond, is van de gelegenheid gebruikgemaakt om de bijna niet meer leesbare oude reclame

Eén van de verroeste blindankers in de muur

op de voorgevel en de linker zijgevel weer in de oorspronkelijke staat te herstellen. De Korenbeurs is inmiddels weer een plaat-

Voor het aanbrengen van de nieuwe balken tussen de voorgevel en de vroegere winkelpui, moest de gevel tijdelijk gestut worden

je en zal nog mooier worden als straks ook het tegeltableau in de topgevel hersteld wordt. Dat is het volgende project dat de eigenaren, onder voorzitterschap van Ted Schamp, op hun lijstje hebben staan.

Schamp kijkt met een tevreden gevoel terug: "De voorkant van het pand is opgeknapt, maar aan de binnenkant zie je het eigenlijk niet. Dat is wel een beetje dubbel maar toch

ben ik er heel blij mee, want het geeft wel een veilig gevoel dat het nu weer allemaal in orde is. Zo zijn er ook geen verborgen gebreken als je je appartement ooit verkoopt. Wij konden niet onder deze ingreep uit maar de samenwerking met de gemeente verliep gelukkig erg goed. Helemaal geen bureaucratisch gedoe, zoals je misschien zou verwachten. Alles is in heel goed overleg tot stand gekomen."

Facebook Monumenten & Archeologie meer dan 200 keer leuk

Erfgoed en sociale media gaan prima samen. Dat blijkt wel uit de belangstelling voor de Facebookpagina Monumenten & Archeologie Alkmaar. Binnen vier maanden waren de eerste tweehonderd 'vind ik leuk's bereikt. Als stimulans is een loterij gehouden onder de eerste tweehonderd mensen die de pagina leuk vinden. De inzet was vier keer het boek 'Machtig & Prachtig Alkmaar'. Wethouder monumenten en archeologie, Anjo van de Ven, overhandigde op 23 januari het boek aan één van de gelukkige winnaars, Jasper Verheggen.

Jasper Verheggen en zijn vrouw Elfrida Simorangkir wonen in Burgerbrug en zijn beiden archeoloog. Verheggen was blij verrast met zijn prijs: «Ik was al van plan het boek te gaan kopen! En dan te bedenken dat ik via een tip van een vriend de pagina had 'geliked'. Hij moet het boek nu zelf nog aanschaffen.»

'Selfies' van de overige drie winnaars: Sanne van Zanten (linksboven) uit Kampen, Myra Reus (rechtsboven) uit Castricum en Isolde Scheltinga (onder) uit Amsterdam

Het winnende echtpaar (links) bewondert de prijs samen met wethouder Anjo van de Ven
Foto: Studio Wick Natziij

Verder in dit nummer

Resten Nieuwlanderpoort	pag 4
Raad van State beschermt interieurs	pag 5
Beweging in kap Grote Kerk	pag 6
Stadsbeiaardier Christiaan Winter	pag 8
Vondsten in de foyer	pag 9
Restauratie maquetteschilderij	pag 10
Doe mee met Open Monumentendag!	pag 11
Nationale Molen- en Gemalendag	pag 11
Bijzondere bodemvondsten	pag 12

Na 15 jaar nieuwsbrief over op digitaal, wat vindt u?

De nieuwsbrief bestaat 15 jaar: tijd voor vernieuwing! Daarom verschijnt deze vanaf juli digitaal. Uw mening hierover wordt zeer op prijs gesteld en o.a. op facebook zal een mini lezersenquête worden gehouden. De nieuwsbrief blijft voorsnog ook in gedrukte vorm bestaan en een abonnement op beide is tevens mogelijk. Aan- en afmelden voor het papieren exemplaar kan o.v.v. uw naam en adres via monumenten@alkmaar.nl. Aanmelden voor de digitale versie kan via de pagina alkmaar.nl/monumenten-archeologie.

Het stel kwam hun prijs graag persoonlijk ophalen op het Alkmaarse stadhuis. De overige treffers vielen in Castricum, Kampen en Amsterdam, deze winnaars maakten op verzoek een 'selfie' met het boek in de hand.

■ NIEUWTJES

Op de Facebookpagina Monumenten & Archeologie Alkmaar posten de medewerkers van deze vakgroepen over vondsten, nieuwtjes en activiteiten op het gebied van erfgoed. De pagina is sinds september 2013 in de lucht. Op 17 januari waren de eerste tweehonderd likers bereikt en het aantal van driehonderd is in zicht. Overigens zijn de vakgroepen ook te volgen op twitter.

Resten van Nieuwlanderpoort gevonden in kabelsleuf

De sleuf gezien in de richting van de Nieuwlandersingel. De muurresten zien we links voor en bij het bergje bakstenen rechtsachter (witte pijlen)

Vervolg van pagina 1

In de ochtend van 28 januari kreeg het Archeologisch Centrum een telefoontje van collega Guus Bongenaar, gemeentecoördinator Kabels en leidingen. Bij kabelwerkzaamheden aan het einde van Klein Nieuwland waren resten van oude muren ontdekt. Uiteraard is meteen is één van onze archeologen gaan kijken.

In noord-zuid richting, langs de oostkant van de weg was een sleuf gegraven van ongeveer een halve meter breed en een meter diep. In die sleuf stuitte de mannen op twee plekken tegen muurwerk.

■ DE NIEUWLANDERPOORT (1573)

Al snel werd duidelijk dat het hier om de resten ging van de Nieuwlanderpoort.

Een poort aan het zuidende van het Klein Nieuwland, in de aarden stadswal uit 1573. De poort vormde destijds de toegang tot de brug over de Nieuwlandersingel. Aan de buitenkant van de poort was er een voorpleintje met het zogenoemde bruggehoofd. De poort werd beveiligd door een klein onregelmatig bolwerk aan de oostkant, het Kwerenbolwerk.

De Nieuwlanderpoort werd al in 1809 afgebroken wegens bouwvalligheid. Later, bij de aanleg van het park, is de wal geëgaliseerd en deels in de gracht geschoven.

De eerste werkelijk nauwkeurige kaart van deze locatie is uit 1823. Maar toen was de poort dus al veertien jaar verdwenen. De wal was inmiddels gedeeltelijk geslecht. De weg over de top van de wal blijkt zich trouwens niet halverwege in het plantsoen te bevinden (zoals je misschien zou denken) maar nog meer noordelijk, nabij de bestaande weg, het Kwerenpad.

■ BRUGGEHOOFD EN WALMUUR

Het eerste stuk muurwerk werd gevonden in het noordelijke deel van de sleuf. Het was een fragment van een muur in noord-zuid richting die aansloot op zwaarder muurwerk in oost-west-richting. Het bleek hier te gaan om de vroegere walmuur met de oostmuur van de poortdoorgang. Aan de noordkant is dit muurwerk vroeger al eens verstoord door de aanleg van een gasbuis en diverse kabels en leidingen.

Ruim vier meter ten zuiden van het eerste muurwerk, is muurwerk 2 gevonden: een meterdikke oost-west lopende fundering, die ongeveer parallel loopt met de tegenwoordige oever. Hier bleek het te gaan om het bruggehoofd.

De ruimte van vier meter tussen de stukken muur, was destijds het voorpleintje.

Het gevonden muurwerk is gemaakt van overwegend okergele tot okeroranje sterk dooraderde baksteen (ook wel nogabaksteen genoemd) van 20-21 x 9,5-10 x 4,5 cm, gemetseld met fijne zachte schelpmortel. Bij het noord-zuid lopende muurwerk was te zien dat het in kruisverband was gemetseld, vermoedelijk tweesteens dik. De diepte van de funderingen kon niet worden bepaald.

De buitenzijde van de Nieuwlanderpoort, met rechts het Kwerenbolwerk en het hekwerk van het voorplein, gezien vanaf de overzijde. Tekening van J.A. Crescent, 1788 (Regionaal Archief Alkmaar)

Muurresten van de poortdoorgang van de Nieuwlanderpoort, gezien vanuit de stadszijde

■ ANDERE LOCATIE

Het Regionaal Archief Alkmaar heeft diverse prenten van de binnen- en buitenzijde van de poort. Het was in essentie weinig meer dan een tunneltje door de wal, met aan de buitenkant een voorpleintje tot aan de echte brug. Aan de westzijde van het voorplein stond een portierswoning, die in 1738 werd afgebroken.

Overigens kon door deze vondst de locatie van de wal en de poort vrij precies bepaald worden. De poort stond namelijk iets verder van de huidige oever en dichterbij de laatste huizen van het Klein Nieuwland dan gedacht.

Peter Bitter

Literatuur

Raad, H. de, 2004: *Nieuwlanderpoort*, in: M. ten Berge, P. Bitter, H. Komen, A. Pauptit en H. de Raad, 2004: *Alkmaar in de verdediging*, Alkmaar, 26-28.

Vergunningplicht voor interieurwijzigingen bij elk monument

Raad van State beschermt interieurs van alle monumenten

Een overloop waar de boog, deurlijst en trappartij een fraai ensemble vormen

Dit zogeheten Silberling stucwerk siert diverse Alkmaarse monumenten

Ensemble van schouw en plafondornament en en-suite deuren

Het interieur van een monument mag je niet meer zomaar wijzigen. In elk geval niet zonder vergunning. Dat heeft de Raad van State besloten. Dat is een goed bericht voor monumentenzorgers en -liefhebbers. Maar het betekent wel dat je je goed moet laten informeren als je als eigenaar van een monument wilt gaan verbouwen. De Vakgroep Monumenten van de gemeente geeft hierbij graag advies.

De vergunningplicht voor het wijzigen van het interieur van monumenten, geldt met name voor de monumentale delen van het pand. Verbouwing van niet-monumentale onderdelen, zoals de badkamer en de keukens, is nog steeds zonder vergunning mogelijk. Maar hoe weet u nu precies wanneer u een vergunning moet aanvragen? Omdat elk monument maatwerk met zich meebrengt, kunt u het beste eerst advies inwinnen bij de vakgroep Monumenten.

■ VERGUNNINGPLICHT INTERNE WIJZIGING

In Alkmaar bestaat voor alle gemeentelijke monumenten een beschrijving waarin wordt aangegeven waarom het pand op de monumentenlijst is geplaatst. In de meeste gevallen is alleen de buitenkant beschermd. Het hoogste gerechtsoorgaan van Nederland, de Raad van State, stelt echter naar aanleiding van een praktijkgeval dat het interieur onlosmakelijk is mee beschermd bij één monument. Bij rijksmonumenten was dit al het geval, en nu dus ook bij provinciale en gemeentelijke monumenten.

Het gevolg van de uitspraak is dat voor interne wijziging van alle typen monumenten nu een vergunning nodig is, dus ook voor onderdelen die niet in de eerder genoemde omschrijving zijn opgenomen. De verandering heeft de grootste invloed voor gemeentelijke monumenten en in het bijzonder de woonhuizen, omdat hier de meeste inwendige ingrepen voorkomen.

■ HOGE OF LAGE ENSEMBLEWAARDE

Onder interieur verstaan we de indeling ofwel de dragende muren. Maar ook de kamer en suite, de schouw en versierende elementen zoals bewerkte trapbalusters, schilderingen en stucwerk op wanden en plafonds vallen hieronder. In Alkmaar wordt een vergunningaanvraag tot aanpassing of verwijdering van deze onderdelen beoordeeld op de zogenoemde ensemblewaarde. De monumentale waarde weegt bijvoorbeeld zwaarder wanneer de marmeren schouw een ensemble vormt met een stucplafond en lambrisering, dan wanneer alleen de schouw nog aanwezig is. Om dit te kunnen beoordelen is een aanvraag voor een Omgevingsvergunning verplicht. Dus mocht u gaan verbouwen, overleg uw plannen vooraf even met de vakgroep.

Revolutionaire vorm van meten via 3D laserscannen:

Beweging in kap Grote Kerk geen reden tot zorg

Er zit beweging in de kap van het schip van de Grote Kerk. De monumentenadviseurs van de gemeente troffen af en toe gruis aan op de vloer van de kerk en constateerden dat verbindingen in het houten tongewelf open gingen staan. Standaard meetapparatuur was echter niet voldoende om eventueel risico te meten. Vandaar dat nu gewerkt wordt met een revolutionaire 3D methode van Tebulo, een bedrijf dat normaal metingen verzorgt voor industriële installaties: "Zo'n kerk is een verfrissende afwisseling!"

Monumentenadviseur Bram Berkenpas maakte zich zorgen: "Ik had al eens om advies gevraagd, want er zat gewoon veel beweging in die kap. Verbindingen tussen de ribben van het houten tongewelf gingen behoorlijk openstaan. Na een storm zag je het gruis van de natuurstenen rand waarop de ribben gedeeltelijk rusten, op de grond liggen. Maar we konden de oorzaak van die krachten niet vinden. Toen heb ik Ed Kueter, ingeschakeld, bouwkundig adviseur in Alkmaar. En die heeft metingen verricht. Hij constateerde inderdaad beweging. Maar om het risico in te schatten, zou gedurende langere tijd gemeten moeten worden met nauwkeuriger instrumenten en daar was een speciale digitale techniek voor nodig."

■ AFWISSELING

Monumentenzorg kwam terecht bij het Alkmaarse bedrijf Tebulo Engineering, dat met een 3D laserscanner metingen verricht in onder meer industriële installaties, machines en gebouwen. "Op die manier kunnen we zaken in beeld brengen waarvan geen of beperkte geometrische informatie beschikbaar is," vertelt Tom Le Blansch, manager Engineering Werktuigbouwkunde bij Tebulo. "Begin 2011 klopte de vakgroep Monumenten van de gemeente bij ons aan voor het meten van het tongewelf in 'het schip' van de Grote Kerk. Wij vonden dat een erg leuke vraag! Een monument als de Grote Kerk vormt voor onze techneuten een verfrissende afwisseling op hun dagelijks werk. We hebben voorgesteld om gedurende vijf jaar elk half jaar een controlemeting uit te voeren met de 3D scanner, om zo een beeld te krijgen van de bouwkundige staat van dit deel van de kerk."

Aanzicht in puntenwolk

■ WITTE REFERENTIEBOLLEN

De vakgroep Monumenten kon zich vinden in het voorstel en intussen zijn er al drie metingen uitgevoerd en uitgewerkt in een rapportage. Voordat de eerste, zogenoemde nulmeting uitgevoerd kon worden, zijn zes referentieobjecten aangebracht. Dit zijn witte kunststof bollen die het uitgangspunt zijn voor elke scansessie.

De bollen moesten bevestigd worden aan een onbeweeglijk deel in de kerk. Dat werd de natuurstenen balustrade in het triforium (een soort balkonnetjes onder de ramen). Hier achter zit een betonnen constructie die in de jaren veertig van de vorige eeuw is aangebracht. De bollen blijven de gehele periode van vijf jaar zitten.

Eén van de referentieballen

De conclusie na de eerste drie metingen is dat er geen verontrustende bewegingen in de constructie zijn waar te nemen.

■ 3D LASERSCANNEN

Maar wat is dat nu precies, 3D laserscannen? Le Blansch: "3D laserscannen is een driedimensionale meetmethode, waarbij gebruik wordt gemaakt van een laser. Per seconde worden vele duizenden laserlichtpulsjes uitgezonden. Het apparaat is vergelijkbaar met een flinke camera op een statief, maar het objectief roteert tijdens het uitzenden van de pulsjes om een horizontale en verticale as. De lichtpulsjes worden weerkaatst door het object waar ze op gericht zijn en worden vervolgens geregistreerd als punt met driedimensionale coördinaten en vastgelegd in een computerbestand. Technici noemen dit een puntenwolk. Op deze manier wordt alles wat in het zicht van de scanner staat, zeer nauwkeurig vastgelegd. De geometrie van vloeren, wanden, plafonds en ornamenten worden, inclusief hun textuur, nerf en eventuele opschriften vereeuwigd in de puntenwolk. Die puntenwolk kun je het beste vergelijken met een zwart-wit krantenfoto met zeer fijne korrel. Met behulp van een speciale fotocamera op de scanner, kunnen we trouwens ook zorgen voor een kleurenweergave." Om uiteindelijk een betrouwbaar totaalbeeld van het inwendige van de kerk te krijgen, worden de scans vanuit vijf verschillende statiefposities gemaakt. Elke scan resulteert in een apart puntenwolkbestand. Deze ruwe scans zijn maar liefst ongeveer 600 MB groot. De losse bestanden worden naderhand met behulp van speciale software op het kantoor van Tebulo samengevoegd. Na het samenvoegen en opschonen bedraagt de grootte van het complete puntenwolkbestand circa 1,4 GB.

Het schip met op de achtergrond het Hagerbeer orgel

volgens Tebulo niet verontrustend: “De grootste beweging in de constructie treedt op aan de zuidzijde op circa 24 meter hoogte. ‘s Zomers is de beweging naar buiten gericht en ‘s winters komt de constructie weer terug, nagenoeg op de waarden van de nulmeting.” Tebulo geconstateerde dat de grootste bewegingen variëren van enkele millimeters tot enkele centimeters. De grootste beweging als gevolg van seizoeninvloeden werd geconstateerd links bovenaan bij de kruisgang. Le Blansch: “De laatste door ons uitgevoerde meting was op 12 december 2013, kort na de storm. Ook de waarden uit deze meting geven geen reden tot zorgen.”

De Vakgroep Monumenten van de gemeente is blij met deze nieuwe vorm van meten. Bram Berkenpas: “We hebben dus ontdekt dat de kap niet krimpt maar schrankt. Hij draait als het ware. Ik laat ook aan de buitenkant twee keer per jaar metingen verrichten door onze eigen landmeters, om te zien of daar hetzelfde uitkomt. Maar voorlopig lijkt het dus mee te vallen. En ik ben heel blij met de methode van het 3D laser-scannen. Je kunt heel nauwkeurig meten en het is niet eens duur, want ze hoeven er dus niet steeds voor naar boven te klimmen. Volgens mij is deze methode ook heel goed toepasbaar in andere hoge gebouwen of ruimten waar zich problemen voordoen in de kap of met gewelven.”

■ TONGEWELF

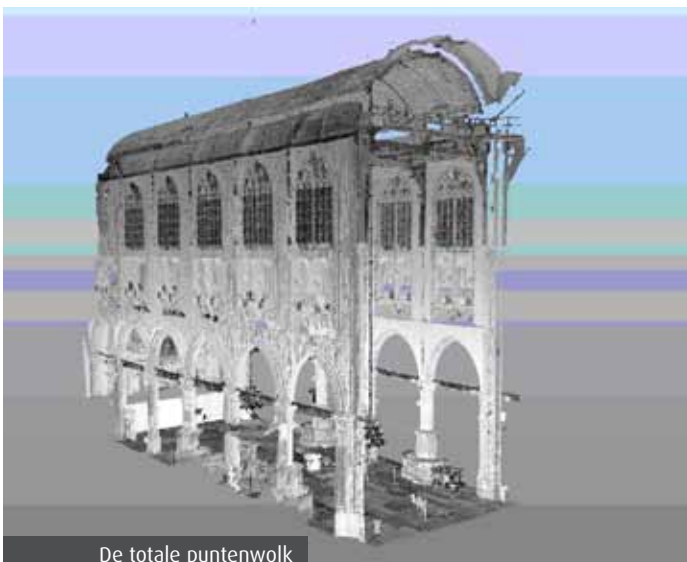
Vervolgens kan deze totale puntenwolk verder worden uitgewerkt tot een 3D model. Le Blansch: “Hoe gedetailleerder de uitwerking, hoe meer tijd het kost.”

Voor de rapportage van de meting in de kerk valt dat mee, omdat het beperkt blijft tot de kolommen en het zogenoemde houten tongewelf.

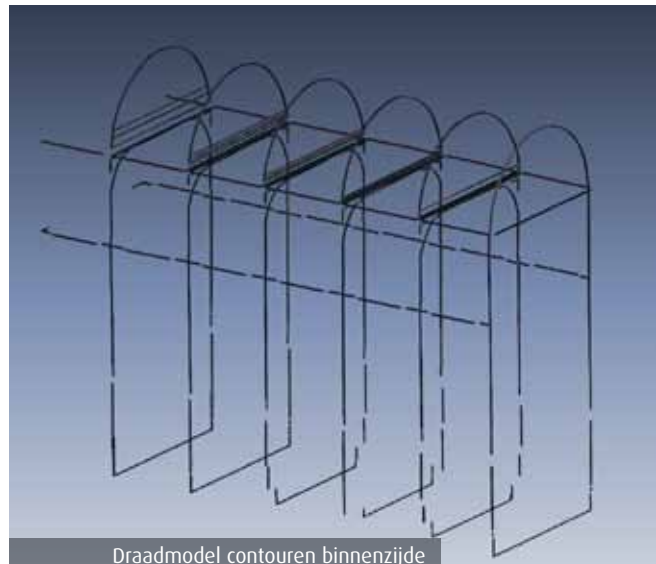
“Daarboven zit het dak,” vertelt Bram Berkenpas, “en daar is niets mee aan de hand, dus dat hoeft niet te worden gemeten. Het is alleen het tongewelf dat beweegt.” (Een *tongewelf* is een half rond gewelf uit de Romaanse bouwkunst. Deze houten gewelven zijn bij meer gotische kerken toegepast vanwege het lichtere gewicht, red.).

De tot dusver geconstateerde verschillen zijn

Tom Le Blansch (Tebulo Engineering)
en Bram Berkenpas

De totale puntenwolk

Draadmodel contouren binnenzijde

Stadsbeiaardier Christiaan Winter: "Niemand klaagt als er live wordt gespeeld"

Wat zou Alkmaar zijn zonder de carillons? "Ik kreeg zelfs een keer een mailtje van een centrumbewoner die niet kon slapen als het carillon niet speelde," vertelt Christiaan Winter, onze stadsbeiaardier. Vorige maand voorzag hij de carillons in de waagtoren en de Grote Kerk weer van nieuwe melodieën en hij is betrokken bij de plannen voor een carillon in De Rijk.

"Elk seizoen, voordat de kaasmarkt begint, probeer ik de nieuwe melodieën klaar te hebben voor de carillons," vertelt stadsbeiaardier Christiaan Winter. "Ik heb de speeltrommels net verstoken. Dat betekent dus dat ik de pinnetjes in andere gaatjes steek." De afgelopen periode speelden de carillons, na een oproep in de Alkmaarse Courant, allerlei oude liedjes over Alkmaar. Christiaan: "Ik werk altijd met een thema en niet te bekende liedjes, want die gaan snel vervelen. Niemand wil een halfjaar luisteren naar *Altijd is Kortjakje ziek*. We hebben trouwens wel een halfjaar de herkenningmelodie van *Sesamstraat* op het carillon gehad. Dat was toen het Stedelijk Museum Alkmaar een tentoonstelling had over dat tv-programma, maar dat was ook net lang genoeg."

Christiaan de Winter bespeelt het carillon in de Waagtoren (foto: Rob Verhagen)

Komen er wel eens klachten?

"Ja, af en toe. Dan neem ik diegene vaak even mee naar boven om te laten zien hoe alles werkt. En dan vraag ik altijd of hij of zij zelf nog suggesties heeft voor melodieën. De meeste binnenstadbewoners zijn wel gewend aan de carillonmuziek. Ik kreeg zelfs een keer een mailtje van iemand die niet kon slapen omdat het carillon niet speelde. Toen was ik na het spelen vergeten de autoomaat weer aan te zetten..."

Alkmaar fuseert in 2015 met Schermer en Graft-De Rijk. Hoe zit het daar met de carillons?

"Ik ben betrokken bij de plannen voor een carillon voor De Rijk. Toen ik hoorde over de fusie ben ik meteen in die twee gemeenten gaan kijken. De Grote Kerk in De Rijk heeft een prachtige toren waar ooit een carillon in hing. Maar dat is verloren gegaan tijdens de brand in 1654. Ik heb het idee opgeworpen om de toren weer van een carillon te voorzien en de gemeenteraad van Graft-de Rijk zag dat wel zitten. Het plaatselijke museum is erbij betrokken en er is inmiddels een Stichting Carillon De Rijk. Nu nog kijken of we via fondsen twee ton bij elkaar kunnen sprokkelen. De toren is uit 1663, dus daar mag je niet zomaar een schroef in draaien. Dat moet met speciale constructies, zodat het carillon er zonder schade ook weer uit kan. Het mooiste zou natuurlijk zijn als het carillon er is op 1 januari, de datum van de fusie. En wie weet lukt dat ook nog, want de Rijpers pakken het groots aan. Zo konden bewoners die nieuwsgierig zijn of zich zorgen maken, mee met een excursie naar Vleuten en Baarn om de situatie daar te bekijken, ook met het oog op overlast."

■ RESTAURATIE

In Alkmaar worden op dit moment de voorbereidingen getroffen voor de restauratie van het carillon in de Grote Kerk, komend najaar.

Vorig jaar onderging het carillon in de Waagtoren een intensieve onderhoudsbeurt waarbij alle draden, kabels en andere bewegende delen tussen de speeltrommel en de ongeveer tien meter hoger hangende klokken vernieuwd zijn. Resultaat is dat de muziek weer zonder haperingen klinkt en dat de speelzolder ontdaan is van de grote wirwar aan draden, waardoor er nu ook ruimte is voor kleine groepen bezoekers.

KAASDRAGERSCARILLON

Maar er leven meer wensen in het hart van de beiaardier: "We hebben nog het kaasdragerscarillon dat tot tien jaar geleden aan het voormalig landbouwhuis hing. Het is opgeknapt maar er is nog geen goeie nieuwe plek gevonden. Daar zijn we nog naar op zoek". (Op dit moment wordt onderzoek gedaan naar een mogelijke plek op het nieuwe stationsplein, red.)

En dan is er het carillon van de Kapelkerk. Daar zit nu een automaat op, maar je zou het ook met de hand kunnen bespelen. Als er voldoende geld was, zouden we die mogelijkheid kunnen aanbrenge. De ervaring leert namelijk dat de omgeving nooit klaagt als er live wordt gespeeld door een beiaardier..."

In september komen er weer nieuwe melodieën op de speeltrommels in de stad. Tips zijn welkom via beiaardier@alkmaar.nl

Als de plannen slagen, krijgt de toren van de Grote Kerk in De Rijk weer een carillon. (foto: Julian Roodhart)

Vondsten in de foyer

Bier met baarden

In de mooie en gezellige foyer annex café van het Stedelijk Museum Alkmaar zijn de prachtigste archeologische vondsten te zien. De indrukwekkende vitrine toont een verzameling archeologische topvondsten. Genietend van een kopje koffie of een heerlijke biologische lunch, kunt u zich hier vergapen aan het serviesgoed dat de voormalige bewoners van Alkmaar gebruikten.

Ook de Alkmaarse burgerij volgde in de loop der eeuwen de laatste mode in tafelservies en drinkgerei. Gedeeltelijk om te pronken met aanwezige rijkdom. Omdat van de meeste vondsten het huisadres van de gebruikers bekend is, kunnen de archeologen de huisraad vergelijken met de bouwhistorie van de huizen en de historische gegevens over de bewoners.

■ BAARDMANNEN

Wie kent ze niet: de baardmannen! De kannen met op de hals een bebaarde kop waren bijna twee eeuwen lang mateloos populair. Ze werden niet alleen gebruikt als schenk-

Vier baardmannen uit Keulen of Frechen 1520-1600 (92VDA2DB, 93LANBP5A-Ai, 03WAA94, 33BOKK)

kan, maar ook om zo aan de mond te zetten, zoals menig bierdrinker nog steeds een bierflesje hanteert.

Maar wat heeft die woeste kop toch te betekenen?

■ SPITSNEUZEN

Duitse pottenbakkers vervaardigden in de late Middeleeuwen schenk- en drinkgerei van steen of steengoed, een keiharde waterdichte keramieksoort. Rond 1450 zijn pottenbakkers in Aken en het nabij gelegen Raeren begonnen met het boetseren van

Een 'spitsneus' uit Aken of Raeren 1450-1525 (07LAN93E)

bebaarde hoofden op hun kannen. Ze gebruikten hiervoor een bepaald klein type kan met een nauwe hals. Eigenlijk een soort flesvorm. Op de buik en hals werd dan met behulp van geboetseerde klei en een spatel een primitief gezicht gevormd. Kunsthistorici gebruiken hiervoor de treffende naam spitsneus.

De productie van de spitsneuzen in Aken en Raeren werd rond 1520 echter abrupt beëindigd als gevolg van Keulse concurrentie.

■ BAARDMANKOPPEN

Rond 1520 begonnen namelijk de pottenbakkers in Keulen fraai afgewerkte baardmankoppen op hun kannen te stempelen.

Opvallend genoeg kwamen de baardmannen vanaf dat moment vooral voor op het

duurste en meest versierde drinkgerei. De bruine baardmannen werden vervolgens als massaproduct gemaakt in Keulen en in het vlakbij gelegen Frechen en vonden afzet in heel West-Europa. Het was duidelijk een luxe artikel want in Alkmaar vinden we de rijk versierde kannen vooral in de overblijfselen van de meest welgestelde huizen.

Na 1600 verloren de baardmannen veel terrein door de productie van nieuwe soorten grijs steengoed met blauwe beschildering en glaswerk. De bruine baardmannen werden daarna een goedkoop massaproduct met een steeds grovere afwerking.

Een close up van een baardmankop

■ 'GODES NIT VERGEST'

De woeste kop op de drinkkannen was overigens nooit bedoeld om een bepaald type drinkebroers aan te trekken. Integendeel: het was een vermaning tegen wangedrag. Het is vergelijkbaar met wat in de schilderkunst bekend staat als de 'omgekeerde wereld'. Meesters als Jeroen Bosch en de dynastie Bruegel gaven in hun kostbare schilderijen niet het goede maar juist het thema van slecht gedrag weer met als bedoeling het goede gedrag te bevorderen. Niet voor niets staan er op de baardmannen soms ook vermaningen als 'Drink und est, Godes nit vergest' (drink en eet maar vergeet God niet).

Peter Bitter

Drie baardmannen uit Keulen of Frechen 1600-1675 (99BPAD68AA, 98BL065BN, 07LAN93A)

“Ik wilde graag iets doen voor mijn geboortestad”

Vervolg van pagina 1

Na ruim tien jaar komt volgende maand het maquetteschilderij terug in de Grote Kerk. Het schilderij dat ooit gemaakt werd om fondsen te werven voor de verdere bouw van de kerk, is onderhanden genomen door de Alkmaarse restaurator Martin Bijl die er uit liefde voor het schilderij en zijn geboortestad heel wat vrije uurtjes in stopte: “Ik voelde dat het iets bijzonders was!”

“Ik ben geboren in Alkmaar, op het Hofplein, om precies te zijn. Maar op mijn zeventiende vertrok ik naar Amsterdam. Ik volgde een opleiding in de verpleegkunde en werkte als verpleegkundige totdat ik op mijn 24e vond dat ik genoeg nuttigs had gedaan voor de maatschappij. Diep in mijn hart wist ik altijd al dat ik zoiets wilde doen als ik nu doe. Op goed geluk liep ik het Rijksmuseum binnen. Niet veel later mocht ik er stage lopen en op mijn 35e was ik hoofdrestaurator.”

“Ik werkte onder meer aan late Rembrandts en aan “Kunst voor de beeldenstorm”, voornamelijk zestiende-eeuwse kunst. Het maquetteschilderij is zelfs nog ouder. Ik heb vrijwel altijd gewerkt aan kunst uit de zeventiende eeuw en daarvoor. Soms ook aan impressionisten, zoals Monet en Manet, maar dat vond ik toch een stuk saaier. Heel soms, als ik zin heb in iets moderns, dan doe ik een Karel Appel.

Mijn klanten komen uit de hele wereld. Dat ik nu bezig ben met een Alkmaarse opdracht, is uitzonderlijk. Er zijn hier niet zoveel verzamelaars van oude kunst. Al mag ik wel af en toe iets doen voor het Stedelijk Museum Alkmaar.”

Is het gek dat ik nog nooit van een maquetteschilderij had gehoord?

“Nee helemaal niet. Er zijn er ook maar vijf van in heel Nederland. Alleen echte liefhebbers weten van het bestaan. Een maquetteschilderij is eigenlijk een schilderij dat laat zien hoe een gebouw eruit moet komen te zien. Maar het opvallende is dat het maquetteschilderij van de Grote Kerk gemaakt is, toen een deel van het gebouw er al stond. Waarschijnlijk is het gemaakt om fondsen te werven om de bouw te kunnen voltooien.”

Het oorspronkelijke maquetteschilderij van de Grote Kerk bestond uit vier aan elkaar gemonteerde planken. Bijl: “Het linker deel, met de toren, is later gemaakt op een vijfde en zesde plank.” Hij laat een foto zien van het schilderij zoals hij het meer dan tien jaar geleden binnen kreeg: “Het was een bruin

troosteloos geheel van ondermaatse overschilderingen. Toen ik de lijst eraf haalde, viel het schilderij in duigen uiteen. Het werd bij elkaar gehouden door de lijst en de dwarse balken aan de achterzijde. Maar hout krimpt en rekt onder invloed van vochtwisselingen in de lucht, dus de boel werd in de loop der jaren uit elkaar getrokken.

De ruimtes tussen de planken zijn in de loop der eeuwen gevuld met allerlei stopsels. In- en rondom de naden maar ook over grote delen van de oorspronkelijke verf vond ik menie. Waarschijnlijk met een grote spatel aangebracht door een zeventiende-eeuwse huisschilder die het als stopsel gebruikte. Om de planken opnieuw te verlijmen, moesten eerst die naden schoon.”

■ RÖNTGENSTRALEN

“Ik heb het schilderij in eerste instantie beoordeeld via een analyse met röntgenstralen. Maar die gaan niet door die menie heen. Nadat ik de menie met scalpels had verwijderd, werd eigenlijk pas zichtbaar hoezeer het schilderij beschadigd was. Ik heb bij elkaar wel tweeduizend scalpels gebruikt om laag voor laag die dikke koek eraf te halen.”

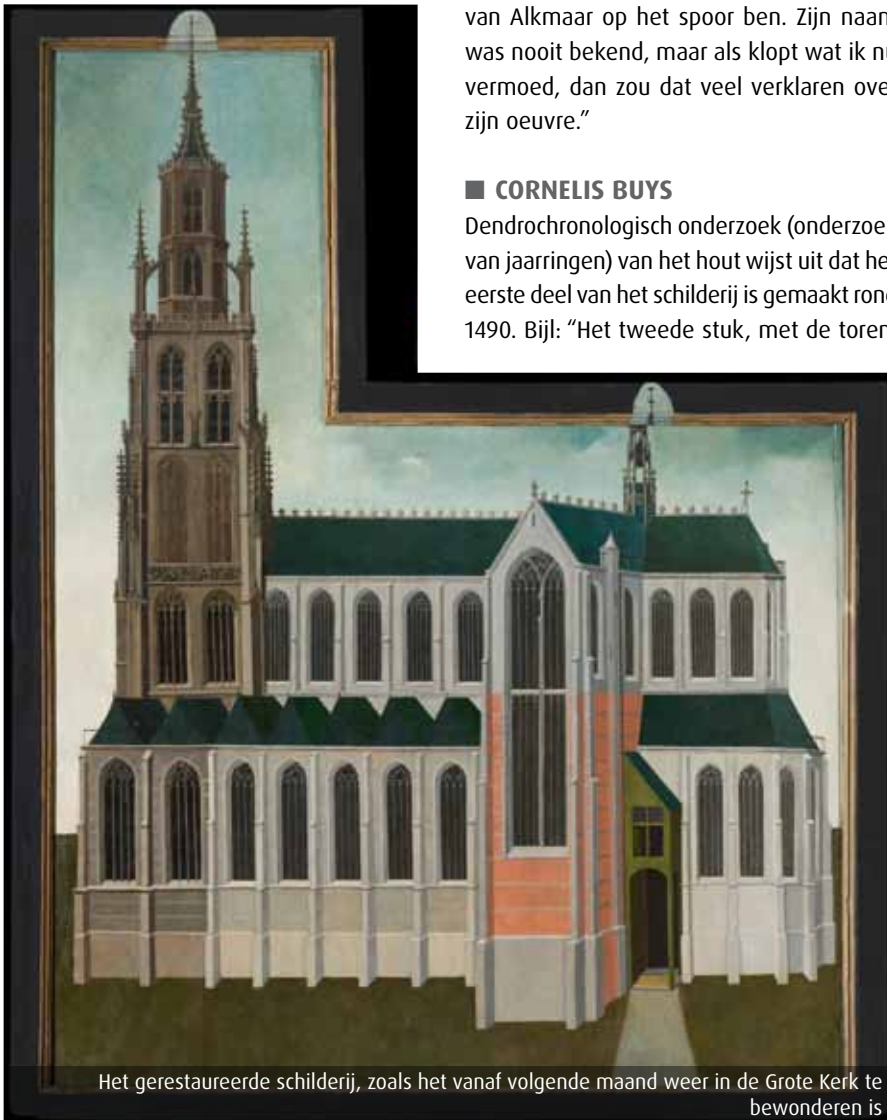
Bijl pakt er een röntgenfoto bij: “En zie je die witte puntjes? Dat zijn spijkerkoppen. Het schilderij is in de zestiende eeuw met balken verstevigd door er vanaf de voorzijde nagels in te slaan waarvan je de koppen dus nu nog ziet.”

■ MEESTER

“De maker van het schilderij was niet bekend. Maar toen ik ermee begon, kwam ik al snel tot de conclusie dat het van de Meester van Alkmaar moet zijn. Ik herkende zijn stijl aan de kleuren. Zijn belangrijkste stuk, een zevenluik afkomstig uit de Grote Kerk, is aan het Rijksmuseum verkocht om een restauratie aan de kerk te bekostigen. Vervolgens bleef Alkmaar zitten met de frustratie dat er geen werk van de Meester meer in Alkmaar was. Maar het grappige was dat er dus, zonder dat iemand het wist, altijd een belangrijk stuk van hem in de kerk is gebleven. Ik heb trouwens het gevoel dat ik de Meester

Bijl: “Toen ik de lijst eraf haalde, viel het schilderij in duigen uit elkaar”

Het gerestaureerde schilderij, zoals het vanaf volgende maand weer in de Grote Kerk te bewonderen is

van Alkmaar op het spoor ben. Zijn naam was nooit bekend, maar als klopt wat ik nu vermoed, dan zou dat veel verklaren over zijn oeuvre.”

■ **CORNELIS BUYS**

Dendrochronologisch onderzoek (onderzoek van jaarringen) van het hout wijst uit dat het eerste deel van het schilderij is gemaakt rond 1490. Bijl: “Het tweede stuk, met de toren,

is gemaakt rond 1510 en is duidelijk van de hand van een andere meester. Je ziet kleurverschil door het nadonkeren van de verf, maar je ziet ook een andere stijl. Deze schilder heeft namelijk ook alle versierselen bovenop de kerk gemaakt, inclusief de dakruiter, in het oude deel van het schilderij. Ook de lucht en de ondergrond zijn door de latere schilder overgeschilderd. Volgens onze beroepscode mag ik dat niet verwijderen en dat is terecht. Het zou ook niet kunnen, want dan zou je wel een erg rare overgang tussen de beide delen krijgen.

Toen ik ermee bezig was, realiseerde ik mij dat de stijl van de nieuwe schilder erg leek op die van Jacob Cornelisz. van Oostsanen maar ook op de stijl van Cornelis Buys II. Die laatste is een zoon van Cornelis Buys I en dat is weer de broer van Van Oostsanen. Buys I leefde en woonde in Alkmaar, precies in de periode dat dit schilderij is gemaakt. Waarschijnlijk is hij door zijn broer Jacob (Van Oostsanen) opgeleid. De meest voor de hand liggende maker van de toren lijkt dus Buys II te zijn maar dat moeten we nog wel verder onderzoeken.

Via schoonmaakproeven heb ik stukje bij beetje de oorspronkelijke kleuren zichtbaar gemaakt. Ik wist wel dat het schilderij zwaar geretoucheerd was, maar pas tijdens mijn werk kwam ik erachter dat het wellicht al in de zeventiende-, maar nog waarschijnlijker al in de zestiende eeuw, een keer helemaal overgeschilderd is. Dit met absurde kleur- en vormverschillen als gevolg. Dat kwam onder andere doordat er olieverf werd gebruikt die later donkerder werd. Dat is een paar keer gebeurd. Zoals het oorspronkelijk was, heeft dus niemand het schilderij de laatste vierhonderd jaar gezien.”

Ook de lijst nam Bijl onderhanden: “Het is een lijst met een prachtig gotisch profiel. Vijftiende-eeuwse lijsten kom je nauwelijks tegen. Zelfs van de zeventiende-eeuwse schilderijen zit maar 1 procent in de oorspronkelijke lijst.”

Hoe kwam deze opdracht bij jou terecht?

“Toen ik weer terugkwam in Alkmaar, wilde ik wel graag iets voor mijn geboortestad doen. Ik wist dat het schilderij er was en voelde aan mijn water dat het iets bijzonders was. Er was subsidie aangevraagd en gekregen voor het opknappen, maar dat was slechts genoeg om de eerste onkosten te dekken. Toch wilde ik het graag afmaken. Vandaar dat het zo lang heeft geduurd. Ik heb er de afgelopen tien jaar al mijn vrije uurtjes aan besteed.”

Doe mee met Open Monumentendag!

Open Monumentendag is dit jaar op zaterdag 13 september.

Het thema is ‘Op reis’.

Wilt u ook uw monument eens openstellen voor publiek?

Of wilt u helpen bij de surveillance of een rondleiding?

Bel 072 548 88 24 of mail naar openmonumentendag@alkmaar.nl

Het programma is medio augustus bekend.

Molen D, een van de opengestelde molens aan de Molenkade
Foto: Familie Groenland

Nationale Molen- en Gemalendag Zaterdag 10 en zondag 11 mei

Nationale Molendag wordt dit jaar georganiseerd op zaterdag 10 en zondag 11 mei. Dit jaar staat de jeugd centraal. De Vereniging de Hollandsche Molen heeft een Molen-Doebokje ontwikkeld.

Kijk voor de deelnemers en hun programma op www.molens.nl.

Bijzondere bodemvondsten

Van baby's en bijtellen

Een nieuwe lente een nieuw geluid. De bijzondere bodemvondsten staan in dit lentenummer helemaal in het teken van de zuigeling. We laten u kennismaken met twee achttiende-eeuwse rinkelbellen om op te bijten én geluid mee te maken. Een opvallend voorwerp van glas blijkt een kolfglas te zijn, waarmee jonge moeders in de zeventiende eeuw de eerste moedermelk opvingen.

Tijdens een opgraving in 2002 aan de Bierkade, werd in een beerput een opvallend peervormig glazen voorwerp gevonden. Waarschijnlijk uit de nalatenschap van Everard van Someren, een Medicina Doctor, die in de zeventiende eeuw aan deze kade woonde.

kolfglas, opgediept uit beerput aan de Bierkade en te zien in de vitrinekast bij de publieksbalie in het Stadskantoor

Het zeventiende eeuwse glaswerk werd gebruikt voor het afkolven van de eerste moedermelk, het colostrum. Het was in die tijd (tot ver in de achttiende eeuw) niet gebruikelijk om de eerste moedermelk aan de pasgeborene te geven. Het colostrum werd niet geschikt geacht voor de kleintjes, die daarom de eerste vier dagen honing kregen, al dan niet vermengd met geitenmelk. Het peervormige kolfglas heeft een tuitje waar de moeder zelf aan moest zuigen om de melk op te kunnen vangen in het kolfje.

Het kolfglas heeft een omtrek van 7,5 cm en is 10 cm hoog.

Nieuwsgierig? U kunt het kolfglas bewonderen in de vitrinekast op het Stadskantoor, naast de publieksbalie.

rammelaar met geometrische lijnen, gevonden aan de Schermerweg

■ RINKELBEL

De rammelaars, ook wel rinkelbellen genoemd, zijn gevonden bij opgravingen in een beerput aan het Luttk-Oudorp in 1989 en in een sloot aan de Schermerweg in 2004. Beide zijn gemaakt in de achttiende eeuw. De rammelaars zijn op een eenvoudige manier vervaardigd uit compacte botten. Voor dit soort doelen werden de middenvoets- en middenhandsbenen gebruikt van vooral runderen. Deze botten uit de onderpoten van de dieren, leverden geen vlees op en konden beschouwd worden als slachtafval. Omdat de botten vrij recht zijn, kunnen er vrij eenvoudig vlakke stukken van worden gezaagd.

Dit type rammelaars, dat in de zestiende eeuw in zwang kwam, heeft een driedub-

roestplekjes. In de gaatjes hebben namelijk koperen ringetjes gezeten, waaraan belletjes waren bevestigd.

De rammelaar uit de opgraving aan de Schermerweg is 12 cm lang en is versierd met geometrische lijnen. Ook in dit exemplaar zien we de gaatjes waaraan vroeger de belletjes bevestigd waren. Beide rammelaars

hebben een mooi rond gaatje voor een touwtje of een ketting.

Naast benen rammelaars waren in de zestiende eeuw ook rammelaars van edelmetaal in opkomst. Ook deze hadden een fluitje, belletjes en een bijtstuk, maar het bijtstuk was dan van een ander materiaal gemaakt. Soms werd hier bloedkoraal voor gebruikt, maar vaker nog een tand van een dier of een stukje bergkristal.

De 'rinkelbellen' moeten lekker gelegen hebben in de knuistjes van de kleinsten die naar eigen behoefte of rustig konden knabbelen of flink van zich konden laten horen.

Karin Beemster
m.m.v. Sjaak Waterlander

rammelaar met roestplekjes, opgegraven op het Luttk-Oudorp

bele functie. Aan de ene zijde is het een fluitje en aan de andere zijde zit een bijtstuk om de tandjes beter door te laten komen. En dan zitten er ook nog belletjes aan om er gezellig mee te kunnen rammelen. De rammelaar die gevonden is op het Luttk-Oudorp, is 11 cm lang en vertoont resten van

Literatuur:

Bitter, P. *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum VIII pag. 82-83, Lübeck.*

Willemsen, A., 1998, *Kinder delijt Middeleeuws speelgoed in de Nederlanden pag. 99-101, Nijmegen.*

Colofon

Deze nieuwsbrief is een gratis uitgave van de gemeentelijke vakgroepen Monumenten & Archeologie.

Afbeeldingen: uit eigen collectie i.s.m. Regionaal Archief Alkmaar. Vorm en Opmaak: Team DTP gemeente Alkmaar.

Druk: Dékavé, Alkmaar. Eindredactie en interviews: Judith Flapper.

Gratis abonnement: monumenten@alkmaar.nl (papieren versie) of www.alkmaar.nl/monumenten-archeologie (digitale versie).

Informatie Archeologie: Archeologisch Centrum, in Centrum voor Kunst en Erfgoed, Bergerweg 1, 1815 AC Alkmaar.

archeologischcentrum@alkmaar.nl; 072 - 8508440.

Informatie monumentenzorg: Gemeente Alkmaar; Postbus 53, 1800 BC Alkmaar; monumenten@alkmaar.nl.

Monumentenadviseurs: dhr. A.W. Berkenpas 072-5488812, dhr. H. Krabbendam 072-5488814.

Monumentenloods: 06 - 113 26 174. Bouwhistorie: Mw. C. Roozendaal 072 - 5488816. www.alkmaar.nl.